

DOI: <https://doi.org/10.36719/2707-9317/116/63-69>**The dynamics of marriages and divorces across economic regions in Azerbaijan****Maryam Adilkhanova**

Azerbaijan State University of Economics (UNEC),
International School of Economics (ISE), Lecturer at the Department of International Economics and
Business

Abstract: The decline in the number of marriages and the simultaneous increase in divorces over the last decade in Azerbaijan is concerning and necessitates further investigation of this issue. This study provides a comparative analysis of marriages and divorces in Azerbaijan across the country's economic regions for the period 2015-2022. The findings indicate an increasing trend in divorce rates across all economic regions. The significant differences in divorce rates among economic regions are noteworthy. Changes in nominal income levels among the population do not sufficiently explain this disparity, highlighting the need for broader, micro-level (individual or family) research.

Key words: Divorce rate, economic welfare, Azerbaijan, regions, dynamics.

Azərbaycanda nikah və boşanmaların iqtisadi rayonlar üzrə dinamikası

Məryam Ədixanova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
Beynəlxalq İqtisadiyyat Məktəbi (ISE), Beynəlxalq iqtisadiyyat və biznes kafedrasının
müəllimi

Xülasə: Azərbaycanda son onillikdə nikahların sayının azalması və buna paralel olaraq boşanmaların sayında artım dinamikası narahat edicidir və bu problemin araşdırılmasını zəruri edir. Təqdim olunan işdə 2015-2022-ci illər üçün Azərbaycanda olan nikah və boşanmaların ölkənin iqtisadi rayonları üzrə müqayisəli təhlili aparılır. Alınan nəticə onu göstərir ki, Azərbaycanda boşanma nisbətində artan dinamika mövcuddur və artım dinamikası bütün iqtisadi rayonlar üzrə müşahidə olunmaqdadır. İqtisadi rayonlar üzrə boşanma nisbətində əhəmiyyətli dərəcədə fərqliliyin olması diqqəti cəlb edir. Əhalinin nominal gəlirlərində dəyişmə bu fərqliliyi izah etməkdə yetərli deyil və daha geniş, mikro (fərdlər və/ya ailələr) səviyyədə tədqiqatların aparılmasına ehtiyac var. .

Açar sözlər: Boşanma nisbəti, iqtisadi rifah, Azərbaycan, regionlar, dinamika.

JEL: D19, J11, J12

Giriş

Boşanma dünya üzrə insanlara, ailələrə və cəmiyyətə təsir edən, ciddi sosial problemlər yaradan bir haldır. Nikahların sayının azalıb, boşanmaların sayının artması demoqrafik problem olmaqla yanaşı həm də sosial problemdir [2]. Bu tendensiya yalnız ailədaxili problem kimi görünərsə də, insanların iş həyatında məhsuldarlığına, iş əlaqələrinin yaradılmasına və məsuliyyət götürməklərinə də mənfi təsir göstərir. Beynəlxalq ədəbiyyatda nikah və boşanmalar arasında olan əlaqəyə, boşanma nisbətinin (boşanma sayının nikah sayına olan nisbəti) bir çox makroiqtisadi amillərdən xüsusən də iqtisadi artım ([4], [5], [11]), inflyasiya ([12], [14]) və işsizlikdən ([8], [11],[14]) asılılığı geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Baxmayaraq ki, Azərbaycan üçün həm SSRİ dövründə, həm də müstəqilliyin ilk illərində əhalinin təbii artımı və nikahların sayı yüksək, boşanmaların sayı isə daha az olmuşdur, bu tendensiya son illərdə pozulub. Ölkədə olan boşanma dinamikasının artım tempi bu mövzunu tədqiqat üçün zəruri hala çevirir.

Bu tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda nikah və boşanmaların dinamikası, xüsusilə regionlar üzrə müşahidə olunan tendensiyaları öyrənmək, boşanma nisbətinin dinamikası ilə bağlı fərqlilik və bənzərlikləri regionların iqtisadi inkişafı kontekstində təhlil etməkdir.

Əsas mətn

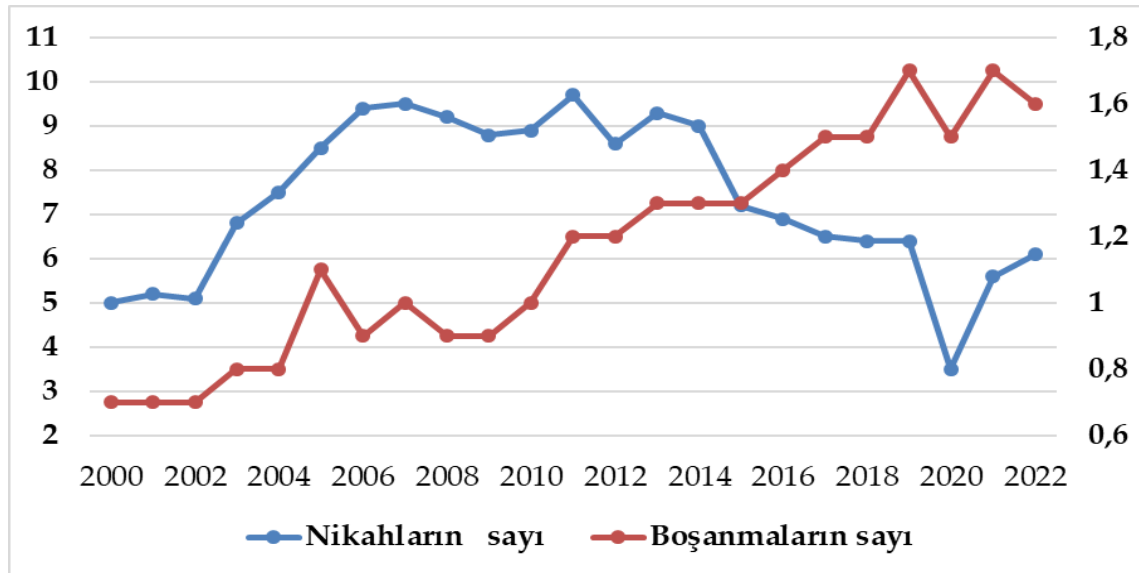
Beynəlxalq ədəbiyyatda nikah və boşanmaların dinamikası fərqli kontekstlərdə araşdırılıb. Məsələn, Edin və Reed [6] öz araşdırmalarında bildirmişdir ki, nikahın davamlılığı və sabitliyi üçün yüksək iqtisadi standartlar zəruridir, yaşam standartları ilə boşanma nisbəti arasında əlaqə müsbətdir. Müəlliflərə görə iqtisadi gözləntilər qarşılanmadıqda ailə daxilində bəzi münaqişələr və problemlər yaranır və bu da boşanmaya gətirib çıxarır. Buna görə də zəif həyat standartları, insanların maddi ehtiyaclarını ödəyə bilməməsi və ölkədəki iqtisadi şərait nikah və boşanmaların nisbətinə təsir edən əhəmiyyətli faktorlardan hesab olunur.

Hill [10] isə tam əksini iddia edir və deyir ki, çətin iqtisadi şərait altında başlayan evliliklərin digərlərinə nisbətə daha davamlı olması ehtimalı daha yüksəkdir. Əlavə olaraq, iqtisadi sabitliyin nikahın davamlılığında əhəmiyyətli rol oynadığını Baghestani və Malcolm [4] və Gonzalez-Val və Marcen [7] də öz tədqiqatlarında vurğulamışdır. Belə görünür ki,, ailə fərdlərinin gəlirinin artması, bir-birlərindən maddi asılılıqlarının olmaması evliliyə müsbət təsir edir. Lakin, Herbst [9] iddia edir ki, fərdlərin gəlirlərinin artması nikah üçün mənfi, boşanma nisbətinə isə müsbət təsir göstərir. Qeyd olunan tədqiqat nəticəsində fərdlərin ayrı-ayrılıqda gəlirlərinin artmasının evlilikdən yayınma halına gətirib çıxardığı məlum olur.

Boşanma nisbətinin dinamikasına makroiqtisadi kontekstdə baxıldıqda əsas makroiqtisadi göstəricilərin (məs. iqtisadi böyümə, inflyasiya, işsizlik) boşanma nisbətinə uzun müddətli dövrdə təsiri olduğu müəyyən edilmişdir. Məsələn, işsizlik faizinin boşanma nisbətinə təsirinin mənfi olduğu Türkiyə [11], Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ, Schaller, 2013), Çin [14] və İran [1] nümunəsində tədqiqatlarda öz təsdiqini tapmışdır. İqtisadi böyümənin ([5], [11]) və inflyasiya dərəcəsinin ([12], [1], [14]) təsirləri ilə bağlı da mövcud ədəbiyyatda əhəmiyyətli dərəcədə, bəzən müxtəliflik göstərsə də, tədqiqatlar mövcuddur.

Şəkil 1.

2000-2022-ci illərdə Azərbaycanda olan nikah və boşanmaların qrafiki

Mənbə: ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb [3].

Şəkil 1-də 2000-2022-ci illər üçün Azərbaycanda hər 1000 nəfərə düşən nikah (sol panel) və boşanmaların (sağ panel) sayı verilmişdir. Bu təhlildən belə nəticəyə gəlmək olar ki, nikahların sayında artım dinamikası 2005-2006-cı illərdən başlayaraq zəifləmiş, müəyyən dalğalanmalarla nisbi azalma tendensiyası 2014-cü ildən sonra daha kəskin xarakter almışdır. 2020-ci ilin kəskin kənarlaşması Covid-19 pandemiyası səbəbi ilə tətbiq olunan məhdudiyyətlərlə izah olunsun da sonrakı illərdə qeydə alınan nisbi artışı pandemiya əvvəlki göstəricidən daha aşağı olmuşdur. Digər tərəfdən, boşanmaların sayında isə müəyyən dalğalanmalarla da olsa yuxarı istiqamətlənmiş trend aşkar müşahidə olunmaqdadır. Bu isə ölkədə boşanma nisbətində artım tendensiyasını riyazi olaraq izah etməkdədir.

Şəkil 1 Azərbaycanda nikah və boşanmaların dinamikasını ümumi şəkildə görməyə imkan versə də iqtisadi regionlar üçün ayrı-ayrılıqda informasiya təmin etmir. Buna görə də, bu tədqiqat işində həm 14 iqtisadi region üçün son 5 ildə nikah və boşanmaların dinamikası, həm də devalvasiyadan (2015-ci il) sonrakı dövrdə, 2022-ci illə müqayisədə qeyd olunan göstəricilərdə dəyişməni şərh edəcəyik.

İqtisadi rayonlar üzrə təhlil

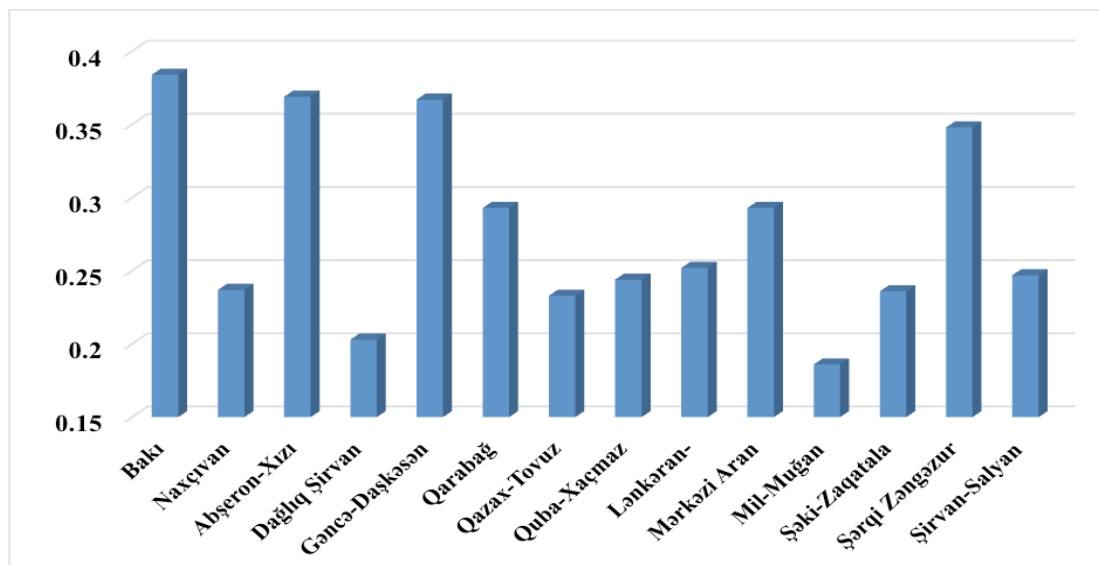
Vətən Müharibəsində qazanılan zəfər sonrası formalaşmış yeni iqtisadi reallıqlar kontekstində Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 7 iyul 2021-ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycanda iqtisadi rayonlar üzrə klassifikasiya yenilənmiş, 14 iqtisadi rayondan ibarət yeni klassifikasiya formalaşdırılmışdır. Cari tədqiqatda iqtisadi rayonlar üzrə təhlil aparılarkən yeni klassifikasiya əsas götürüləcək.

Azərbaycanda iqtisadi rayonlar üzrə boşanma nisbətləri (hər 1000 nəfərə düşən boşanma sayının nikah sayına olan nisbəti) şəkil 2-də verilmişdir. İlk təhlil göstərir ki, 2018-2022-ci illər üçün ortalama boşanma nisbəti üzrə ən yüksək göstərici 0.384 olmaqla paytaxt Bakıda, ən aşağı göstərici isə 0.186 olmaqla Mil-Muğan ərazisində qeydə alınmışdır. Qeyd olunan dövr üçün digər iqtisadi rayonlardakı boşanma nisbəti sıra ilə Abşeron-Xızı (0,369), Gəncə-Daşkəsən (0,367), Şərqi

Zəngəzur (0.348), Qarabağ (0.293), Mərkəzi Aran (0.293), Lənkəran-Astara (0.252), Şirvan-Salyan (0.247), Quba-Xaçmaz (0.244), Naxçıvan (0.237), Şəki-Zaqatala (0.236), Qazax-Tovuz (0.233) və Dağlıq Şirvan (0.203) şəklindədir.

Şəkil 2.

İqtisadi rayonlar üzrə boşanma nisbəti (2018-2022-ci illər üçün)

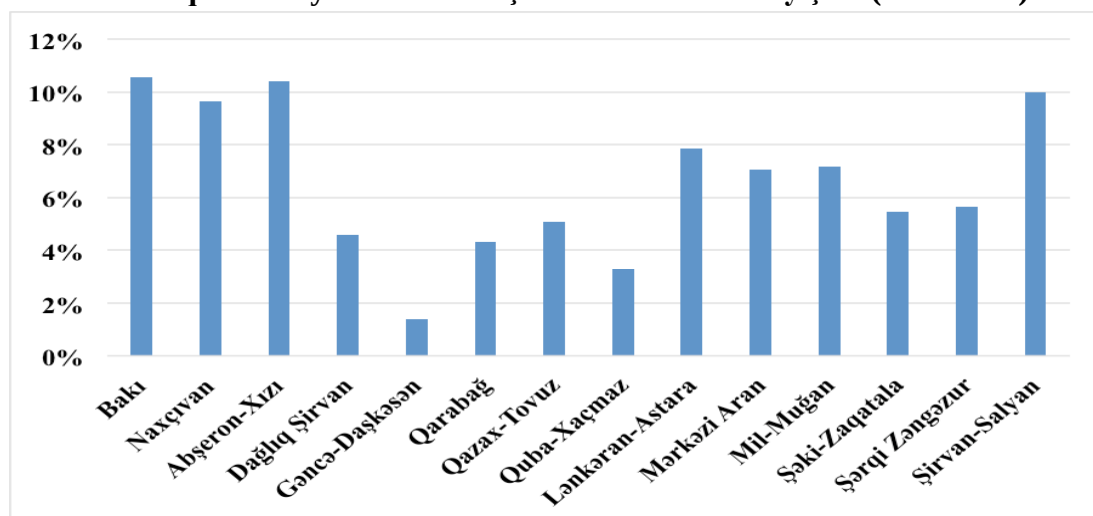
Mənbə: ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb [3].

Digər tərəfdən, Azərbaycanda iqtisadi rayonlar üzrə boşanma nisbətində dəyişmə də təhlil yükü baxımından maraq doğurur. Bu kontekstdə, iqtisadi rayonlar üzrə 2015-ci ilə müqayisədə və 2022-ci ilin boşanma göstəricisində dəyişmə Şəkil 3-də əks olunmuşdur. Pandemiya dövründən əvvəl və sonrakı müddəti təmsil etməsi baxımından 2015 və 2022-ci illərin götürülməsi əhəmiyyətlidir. Çünki, bu halda pandemiya dövründə tətbiq olunan məhdudiyyətlərdən qaynaqlanan kəskin kənarlaşmanın yekundə boşanma nisbətində dəyişməyə təsiri kontrol edilmiş olur.

İqtisadi rayonlar üzrə boşanma nisbətində (hər 1000 nəfərə düşən boşanma sayının nikah sayına olan nisbəti) fərqi baxdıqda ölkə üzrə boşanma nisbətində qeyd olunan dövr ərzində artımın olduğu aydın görünür. Şəkil 3-də qeyd olunan fərq faiz bənd şəklində əks olunmuşdur. Başqa sözlə, sol paneldə qeyd olunan faiz göstəriciləri hər bir iqtisadi rayon üçün 2022-ci ildə qeydə alınan boşanma nisbəti (%-lə) ilə 2015-ci ildə müşahidə olunan boşanma nisbəti (%-lə) arasında fərqi faiz bənd şəklində ifadəsidir.

Şəkil 3.

İqtisadi rayonlar üzrə boşanma nisbətində dəyişmə (2015-2022)

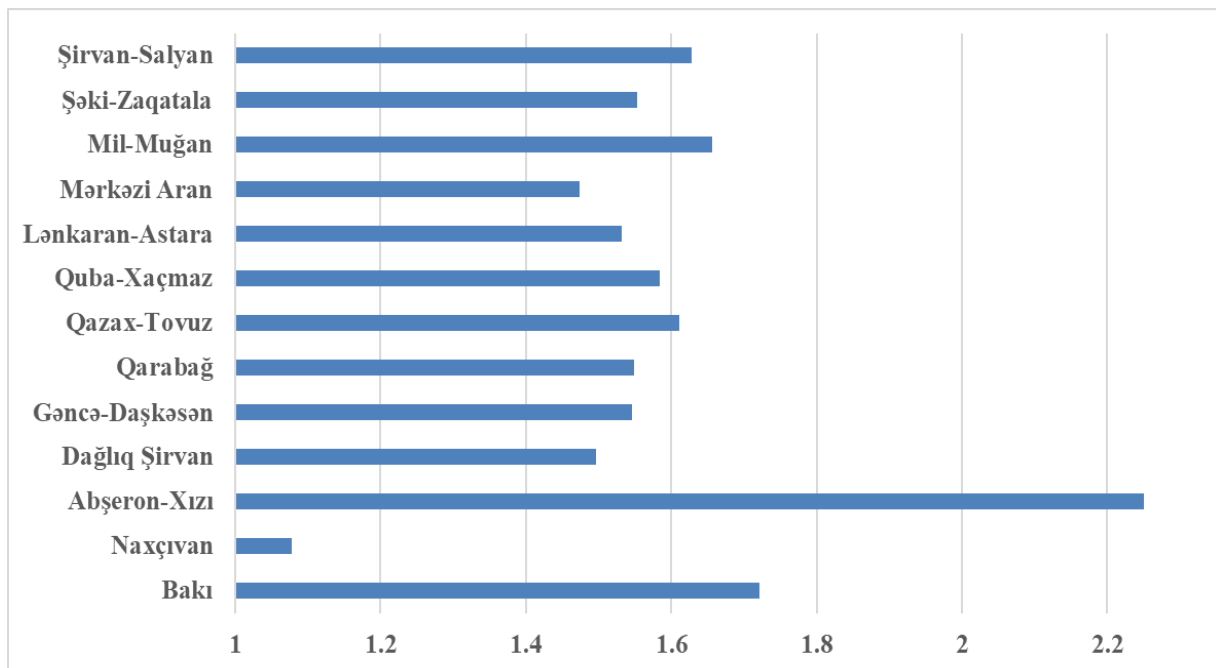
Mənbə: ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb [3].

Şəkil 3-dən aydın görünür ki, qeyd olunan müddət ərzində boşanma nisbətində ən böyük artım Bakı şəhərində (11 faiz bənd), ən aşağı göstərici isə (1 faiz bənd) Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda qeydə alınmışdır. Digər iqtisadi rayonlar üçün isə dəyişmənin miqyasına görə ardıcılıq bu şəkildədir: Abşeron-Xızı (10%), Naxçıvan (10%), Şirvan-Salyan (10%), Lənkəran-Astara (8%), Mərkəzi-Aran (7%), Mil-Muğan (7%), Şərqi Zəngəzur (6%), Dağlıq Şirvan (5%), Qazax-Tovuz (5%), Şəki- Zaqatala (5%), Qarabağ (4%) və Quba-Xaçmaz (3%). Əldə olunan nəticə göstərir ki, 7 illik zaman intervalında bir iqtisadi rayonların hər birində boşanma nisbətində artım olub.

İqtisadi rayonlar üzrə boşanma nisbətində dəyişmənin iqtisadi determinanları barədə danışmaq üçün daha geniş və əhatəli empirik təhlilin aparılmasına ehtiyac var. Bununla belə, 2015-ci illə müqayisədə 2022-ci ildə qeydə alınan əhalinin nominal gəlirlərində iqtisadi rayonlar üzrə dəyişmə müəyyən təəssürat yaratmaqda köməkçi ola bilər. Nominal gəlirlərin götürülməsi iqtisadi rifahda real dəyişməni əks etdirmədə uğurlu ola bilməyəcəyini düşünmək mümkündür. Bununla belə, burada məqsədin nominal gəlirlərin həcmində deyil, 2015-ci ilə nisbətə 2022-ci ilin göstəricisinin götürülməsi, həmçinin də ölkə üzrə ümumi qiymətlərdə dəyişmənin eyni olması fərz olunarsa bu müqayisə iqtisadi olaraq yanlış görünə biləcək müqayisə təəssüratı yaratmamalıdır. Şəkil 4-də hər bir iqtisadi rayon üzrə əhalinin 2022-ci ilin nominal gəlirləri göstəricisinin 2015-ci ilin müvafiq göstəricisinə nisbəti verilmişdir.

Şəkil 4:

İqtisadi rayonlar üzrə əhalinin nominal gəlirlərində dəyişmə (2015-2022)

Mənbə: ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb [3].

Əhalinin nominal gəlirlərində dəyişmənin iqtisadi rayonlar üzrə müqayisəsi boşanma nisbətində dəyişiklikləri mütləq formada izah edə bilməməkdədir. Rəsmi statistikaya görə əhalinin nominal gəlirlərində 2015-ci illə müqayisədə ən çox artım Abşeron-Xızı iqtisadi rayonunda, ən az artım isə Naxçıvan Muxtar Respublikasında qeydə alınmışdır. Bununla belə, biz boşanma nisbətində müvafiq dövr ərzində dəyişməyə baxdıqda analoji fərqliliyi müşahidə edə bilmirik. Belə ki, boşanma nisbətində 2015-ci illə müqayisədə 2022-ci ildə artım hər iki iqtisadi rayonda 10 faiz bənd olmaqla eynidir.

Buna görə də, Azərbaycanda regionlar səviyyəsində iqtisadi rifahın makro səviyyədə dəyişməsinin boşanma nisbətinə təsirinə baxarkən sadə deskriptiv təhlilin yetərli olmadığı qənaəti hasil olur. Burada iqtisadi rifah ilə boşanma nisbəti arasında əlaqənin xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün mikro səviyyədə gəlirin paylanması, digər makroiqtisadi faktorların (xüsusilə işsizlik, inflyasiya və yoxsulluq kimi) qeyd olunan əlaqəyə mümkün təsirləri empirik olaraq nəzərə alınmalı nüanslardır.

Bununla belə, qeyd olunan empirik təhlilin Azərbaycanda regional səviyyədə (makro

göstəricilərdən istifadə edilməklə) aparılmasında ən vacib məhdudiyyətlərdən biri də göstəricilərin daxili miqراسiyadan qaynaqlanan metodoloji məhdudiyyətləri ilə bağlı ola bilər. Belə ki, faktiki yaşayış yeri və rəsmi qeydiyyat yeri fərqli olduqda iqtisadi rifah faktiki yaşayış yerinə görə nəzərə alınmalıdır. Bununla belə, evliliklər və boşanmaların, hər ikisi bağlı hüquqi prosedurların daha çox rəsmi qeydiyyat ünvanına əsasən reallaşması boşanma nisbətinin ölçülməsində rəsmi qeydiyyat əsaslı yaşayışın dominantlığını göstərir. Bu isə zaman sıraları ilə Azərbaycanda iqtisadi rayonlar səviyyəsində iqtisadi rifah ilə boşanma nisbəti arasında əlaqənin empirik təhlilini çətinləşdirir, xəta ehtimalını artırır.

Nəticə

Azərbaycanda nikah və boşanmaların dinamikası, xüsusilə boşanma nisbətində qeydə alınan artım tendensiyası narahatedici dərəcədə olsa da bu sahə üzrə elmi tədqiqatların sayı olduqca məhduddur. Bu məqalədə məqsəd Azərbaycanda nikah və boşanmaların sayı, o cümlədən boşanma nisbətinin dinamikası ilə bağlı iqtisadi rayonlar səviyyəsində təhlil aparmaqdır.

Rəsmi göstəricilər əsasında aparılan təhlillər Azərbaycanda nikahların sayında azalma dinamikası və boşanmaların sayında yuxarı istiqamətlənmiş trend nəticədə boşanma nisbətində artımın müşahidə olunmasına səbəb olur. 2018-2022-ci illər ərzində boşanma nisbətinin orta göstəricisinin iqtisadi rayonlar üzrə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməsi diqqətçəkən nüansdır. Bu fərqliliyin səbəbinin öyrənilməsi isə daha geniş və kompleks tədqiqatların aparılmasına ehtiyac var.

Məqalədə boşanma nisbətinin dinamikasına həm də uzun müddətli dövr fərqi əsasında təhlilinin nəticələri də maraq doğurur. 2015-ci ilin boşanma nisbəti ilə müqayisədə 2022-ci ilin boşanma nisbətinə baxış həm də uzunmüddətli trendə alternativ yaşayış ortaya qoyur. Belə görünür ki, bütün iqtisadi rayonlar üzrə 2015-ci illə müqayisədə boşanma nisbətində artım qeydə alınmışdır. Ən çox artım Bakı şəhərində, ən az artım isə Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda müşahidə olunmuşdur. Boşanma nisbətində qeyd olunan dövr ərzində dəyişmədə də Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə dispersiya müşahidə edilməkdədir.

Boşanma nisbətində iqtisadi rayonlar üzrə dispersiyanın izah edilməsi ilə bağlı əhalinin nominal gəlirlərində müvafiq qaydada dəyişmə nisbətinə baxılmışdır. Lakin, hər iki göstərici üzrə dəyişmə nisbətində iqtisadi rayonlar üzrə fərqliliyin dinamikası paralellik göstərməməkdədir. Məqalədə regionlar səviyyəsində iqtisadi rifah göstəricisi kimi əhalinin nominal gəlirlərində dəyişmə ilə boşanma nisbəti arasında asılılığın empirik təhlilində qarşılaşılabiləcək məhdudiyyətlər müzakirə edilmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Aama Bandeh Gharaei, H., Seyedi, S. M., & Salehnia, N. (2023). The Impact of Unemployment, Inflation, and Participation Rate of Women in Labor Market on Divorce Process in Iran. *Social Welfare Quarterly*, 23(89), 9-35.
2. Aliyev, K. (2023). Perceived "common" social problems and macroeconomic trends in Azerbaijan. *Journal of International Studies*, 16(1), 41-56.
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi: <https://www.stat.gov.az/>
4. Baghestani, H., & Malcolm, M. (2014). Marriage, divorce and economic activity in the US: 1960–2008. *Applied Economics Letters*, 21(8), 528-532.
5. Caarls, K., & de Valk, H. A. (2018). Regional diffusion of divorce in Turkey. *European Journal of Population*, 34(4), 609-636.
6. Edin, K., & Reed, J. M. (2005). Why don't they just get married? Barriers to marriage among the disadvantaged. *The Future of Children*, 117-137.26.
7. González-Val, R., & Marcén, M. (2018). Unemployment, marriage and divorce. *Applied Economics*, 50(13), 1495-1508.
8. Hellerstein, J. K., & Morrill, M. S. (2011). Booms, busts, and divorce. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, 11(1).
9. Herbst, C. M. (2011). The impact of the Earned Income Tax Credit on marriage and divorce: Evidence from flow data. *Population research and Policy review*, 30, 101-128.

10. Hill, K. P. (2015). Medical marijuana for treatment of chronic pain and other medical and psychiatric problems: a clinical review. *Jama*, 313(24), 2474-2483.
11. Koç, P., & Kutlar, A. (2021). The Effects of Economic Recessions on Divorce Rates: A Research on Turkey. *Sosyoekonomi*, 29(49), 65-84.
12. Nunley, J. M. (2010). Inflation and other aggregate determinants of the trend in US divorce rates since the 1960s. *Applied Economics*, 42(26), 3367-3381.
13. Schaller, J. (2013). For richer, if not for poorer? Marriage and divorce over the business cycle. *Journal of Population Economics*, 26, 1007-1033.
14. Ul-Haq, J., Mushtaq, S., Visas, H., & Hye, Q. M. A. (2023). Does economic stress matter for the rising divorce rate in China? A provincial perspective. *Nurture*, 17(1), 18-28.

Динамика браков и разводов по экономическим регионам Азербайджана

Мярям Эдилханова

Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC), Международная школа экономики (ISE), преподаватель кафедры международной экономики и бизнеса

Резюме: Снижение числа браков и одновременный рост количества разводов за последнее десятилетие в Азербайджане вызывает обеспокоенность и требует исследования данной проблемы. В представленной работе проведен сравнительный анализ браков и разводов в Азербайджане по экономическим регионам за период 2015-2022 годов. Полученные результаты показывают существование нарастающей динамики в уровне разводов, что наблюдается во всех экономических регионах. Значительные различия в уровне разводов между экономическими регионами привлекают внимание. Изменения в номинальных доходах населения не позволяют полностью объяснить эти различия, что подчеркивает необходимость проведения более широких исследований на микроуровне (индивиды и/или семьи).

Ключевые слова: Уровень разводов, экономическое благополучие, Азербайджан, регионы, динамика.